

KESH ZARBXONASIDA HIJRIY 906-YILDA ZARB QILINGAN MIS FALS

Qurbonaliyeva Kamola Shuxrat qizi

3-kurs talaba,

O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent, O'zbekiston.

E-mail: qurbonaliyevakamola0@gmail.com , ORCID: 0009-0008-6544-6472

Tel: (77) 210 17 23

Annotatsiya: Maqolada Movarounnahrning Kesh (hozirgi Shahrisabz) zarbxonasida hijriy 906-yilda (milodiy 1500–1501) zarb qilingan, diametri 27–28 mm va vazni 11,63 g bo'lgan mis fals tipidagi tanga tahlil qilinadi. Tadqiqot tanganing ikonografik-epigrafik xususiyatlarini Temuriylar davlatining umumiy pul-moliya tizimi kontekstida ko'rib chiqadi, undagi "adl Kish" kontrmarkasini o'xshash kontrmarka amaliyotlari bilan qiyoslaydi va bu amaliyotning Temuriylardan Shayboniylarga o'tish davridagi ijtimoiy-iqtisodiy vazifasi haqida muallifning ilmiy talqinini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: numizmatika, mis fals, Kesh zarbxonasi, Shahrisabz, hijriy 906-yil, Temuriylar pul tizimi, Shayboniylar, kontrmarka, 'adl Kish, pul islohoti, Movarounnahr.

Abstract: This article examines a copper fals coin struck at the Kesh mint (present-day Shahrisabz) in AH 906 (1500–1501 CE), with a diameter of 27–28 mm and a weight of 11.63 g. The study situates the coin's iconographic and epigraphic features within the broader monetary-fiscal system of the Timurid state, compares its "adl Kish" countermark with analogous countermarking practices attested elsewhere in Transoxiana, and offers the author's interpretation of the socio-economic function of such countermarks during the Timurid-to-Shaybanid transition.

Keywords: numismatics, copper fals, Kesh mint, Shahrisabz, AH 906, Timurid monetary system, Shaybanids, countermark, 'adl Kish, monetary reform, Transoxiana.

O'rta asr Sharq numizmatikasida mis tangalar, garchi qimmatbaho metall tangalarga (kumush tanga, oltin dinor) nisbatan kam e'tibor tortsa-da, kundalik xo'jalik hayotining eng sezgir ko'zgusi hisoblanadi. Aynan mis fulus/fals muomalasi orqali shahar bozorlarining real holati, mahalliy hokimiyatning barqarorlik darajasi va davlat institutlari faoliyatining uzluksizligi kuzatiladi. Shu nuqtai nazardan, Movarounnahr hududida XV asr oxiri – XVI asr boshlarida zarb qilingan mis tangalar mintaqaning siyosiy, iqtisodiy va pul muomalasi tarixini o'rganishda birlamchi ahamiyatga ega manba bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu maqolaning predmeti — Kesh (hozirgi Shahrisabz) zarbxonasida hijriy 906-yilda (milodiy 1500–1501) zarb qilingan, "adl Kish" kontrmarkasiga ega mis fals tipidagi tangadir. Tadqiqotning yangiligi shundaki, tanga alohida ob'ekt sifatida emas, balki Temuriylar davlatining umumiy pul-moliya tizimi va shu tizimning inqiroz davridagi transformatsiyasi kontekstida tahlil qilinadi. Muallifning fikricha, aynan shunday kontekstual yondashuvgina

bitta kichik mis tanganing katta tarixiy jarayonlar — sulolaviy almashinuv, mahalliy hokimiyatning markazdan mustaqillashuvi va pul islohotlari — bilan bog'liqligini to'g'ri izohlash imkonini beradi.

Maqolaning tuzilishi quyidagicha: avvalo Temuriylar davridagi pul-moliya tizimining umumiy xususiyatlari yoritiladi (2-bo'lim), so'ngra tadqiqot manbasi va metodologiyasi ko'rsatiladi (3-bo'lim), tanganing texnik va ikonografik-epigrafik tavsifi beriladi (4–5-bo'limlar), 906 hijriy yilning siyosiy konteksti tahlil qilinadi (6-bo'lim), kontrmarka amaliyoti nazariy jihatdan asoslanadi va boshqa tangalar bilan qiyoslanadi (7–8-bo'limlar), muallifning ilmiy talqini taqdim etiladi (9-bo'lim), so'ngra zarbxonaning mintaqaviy ahamiyati va sxematik rekonstruksiya beriladi (10–11-bo'limlar).

Temuriylar davlatining pul tizimi ko'p pog'onali tuzilishga ega bo'lib, uning yuqori qismini kumush tanga (asosiy hisob-kitob birligi) va oltin dinor (yirik xalqaro va soliq to'lovlari uchun) tashkil etgan, quyi pog'onasida esa kundalik chakana savdo uchun mo'ljallangan mis fulus/fals muomalada bo'lgan¹¹. Amir Temur davridayoq boshlangan markazlashgan pul siyosati Shohruh va, ayniqsa, Mirzo Ulug'bek davrida yanada tizimlashtirilgan — bu davrda tanga vazni, sifati va zarbxonalar faoliyati ustidan nazorat kuchaytirilgan¹².

Biroq mis tanganing tabiati kumush yoki oltin tangadan tubdan farq qilgan: agar qimmatbaho metall tangalarning qiymati asosan ularning metall tarkibiga bog'liq bo'lsa (ya'ni ular "tovar-pul" xususiyatiga ega bo'lsa), mis fulus ko'pincha nominal (fiduciar) qiymatga ega bo'lgan — uning haqiqiy qiymati davlat hokimiyati tomonidan kafolatlangan, metall og'irligidan ko'ra ko'proq hukmdor yorlig'i va zarbxona obro'siga bog'liq bo'lgan¹³. Aynan shu xususiyat mis pul muomalasini siyosiy beqarorlik davrlarida ayniqsa zaif nuqtaga aylantirgan: markaziy hokimiyat zaiflashganda yoki almashinganda, avvalgi hukmdor nomidan zarb etilgan mis tangalarning "qonuniyligi" shubha ostiga tushgan.

Temuriylar davlatida zarbxonalar tarmog'i markazlashmagan tarzda tashkil etilgan bo'lib, Samarqand, Buxoro, Hirot, Balx, Termiz, Kesh (Shahrisabz) kabi yirik shaharlarning har birida mahalliy zarbxonalar faoliyat yuritgan. Bu holat, bir tomondan, mintaqaviy savdo ehtiyojlarini tezkor qondirish imkonini bergan bo'lsa, ikkinchi tomondan, davlat markazidan uzoqlashgan sari mahalliy hokimlarning pul zarbi ustidan nazoratni kuchaytirishiga ham zamin yaratgan. Bizningcha, aynan shu institutsional xususiyat — zarbxonalarning mintaqaviy avtonomiyasi — Temuriylar davlatining so'nggi yillarida kuzatilgan kontrmarkalash amaliyotining tarkibiy sabablaridan biri bo'lgan.

Shuni ham ta'kidlash lozimki, Temuriylar davrida kumush tanga va mis fulus o'rtasidagi rasmiy almashinuv kursi davlat tomonidan belgilangan bo'lsa-da, amalda bozor sharoitiga

¹¹Давидович Е.А. История денежного обращения средневековой Средней Азии. — М.: Наука, 1983. — Б. 140–210 (Темурийлар давридаги пул тизими ва ислохотлар).

¹²Бартольд В.В. Улугбек ва унинг замони // Танланган асарлар. Т. II, қ. 2. — Тошкент, 1997.

¹³Davidovich E.A., Dani A.H. Coinage and the Monetary System // History of Civilizations of Central Asia. Vol. IV, Part 2. — Paris: UNESCO, 2000. — P. 391–419.

qarab tez-tez o'zgarib turgan. Bu holat, ayniqsa, mis pulning haddan tashqari ko'payib ketishi (inflyatsiya) yoki, aksincha, uning yetishmovchiligi natijasida yuzaga kelgan tebranishlarni keltirib chiqargan. Davlat bunday tebranishlarni tartibga solish uchun vaqti-vaqti bilan pul islohotlari — ya'ni eski tangalarni muomaladan olib, yangi standart bo'yicha qayta zarb qilish yoki kontrmarkalash — o'tkazishga majbur bo'lgan¹⁴. Bunday islohotlar, ayniqsa hukmdor almashinuvi davrida, ham iqtisodiy, ham siyosiy zaruratdan kelib chiqqan.

Muallifning kuzatishicha, mis fulus tizimining yana bir muhim xususiyati — uning qat'iy standartlashtirilmaganligidir. Kumush tangadan farqli o'laroq, turli zarbxonalarda zarb etilgan mis fulusning vazni, o'lchami va hatto tarkibi sezilarli darajada farq qilishi mumkin edi. Bu holat mahalliy zarbxonalarga nisbatan katta erkinlik bergan, biroq shu bilan birga markaziy hokimiyat uchun nazoratni murakkablashtirgan omil ham bo'lgan. Aynan shu ziddiyat — mahalliy erkinlik va markaziy nazorat o'rtasidagi muvozanat — Temuriylar davlatining so'nggi yillarida kuzatilgan pul tizimidagi beqarorlikning tub sabablaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Tadqiqot manbai sifatida tanganing yuqori aniqlikdagi fotosurati va unga tegishli o'lchov ma'lumotlari (diametr, vazn) xizmat qildi. Tahlil klassik numizmatik tavsiflash metodologiyasiga tayanadi: (1) fizik-metrologik tavsif, (2) ikonografik-kompozitsion tahlil, (3) epigrafik kuzatuv, (4) qiyosiy-tipologik kontekstlashtirish, (5) tarixiy-siyosiy talqin¹⁵. Shu bilan birga, muallif tadqiqotning cheklovlarini ochiq tan oladi: fotosurat asosidagi tahlil bitikning har bir harfini emas, balki uning umumiy kompozitsion va uslubiy xususiyatlarini ishonchli aniqlash imkonini beradi.

Tanganing texnik pasporti

Metall: mis qotishma (AE).

Diametri: 27–28 mm.

Vazni: 11,63 g.

Zarb sanasi: hijriy 906-yil (milodiy 1500–1501).

Zarbxona: Kesh (كش), hozirgi Shahrisabz.

Tanga o'zining og'irligi va yirik o'lchamlari bilan XV asr oxiri Movarounnahr mis tangalari guruhiga kiradi¹⁶. Bunday yirik modul va nisbatan katta vazn, bizning fikrimizcha, tasodifiy emas: u davlat tomonidan mis tangalarning nominal qiymatini vizual va og'irlik jihatidan "kafolatlash" siyosatining aksi bo'lishi mumkin — ya'ni yirikroq va og'irroq tanga savdogarlar nazarida ko'proq ishonch uyg'otgan.

¹⁵Массон М.Е. Клады монет Средней Азии // Труды Среднеазиатского государственного университета. — Ташкент, 1955.

¹⁶Album S. A Checklist of Islamic Coins. 3rd ed. — Santa Rosa: Stephen Album Rare Coins, 2011. — P. 195–210 (Timurid and post-Timurid Transoxiana coinage).

1-rasm. Tadqiq etilayotgan tanga: avers (chapda) va revers (o'ngda).

Tangada markaziy maydonni egallagan arab yozuvi bezakli nasx va suls elementlari uyg'unligida ishlangan. Bunday ikki xattotlik uslubining birlashtirilishi — nasxning o'qilishga qulay geometrik aniqligi bilan suls uslubiga xos bezakli, oqim shaklidagi chiziqlarning uyg'unlashuvi — Temuriylar davri hunarmandchilik san'atida keng tarqalgan estetik tamoyil hisoblanadi¹⁷. Yozuvlarning aksariyati vaqt o'tishi bilan eskirganligi hamda kontrmarka bosilishi natijasida qisman o'qilishi qiyinlashgan. Shunga qaramay, tanganing markaziy qismida zarb qilingan yil — 906 hijriy sanasi hamda zarbxona nomi — Kesh (كش) aniqlanadi.

Mazkur tanganing eng muhim xususiyatlaridan biri unda "شك عدل" ('adl Kish) kontrmarkasining mavjudligidir. Arab tilidagi "adl" so'zi "adolat", "to'g'rilik", "haqqoniylik" ma'nolarini bildiradi. Numizmatik nuqtai nazardan esa u tanganing davlat tomonidan qayta tekshirilganini, vazni va qiymati tasdiqlanganini yoki yana muomalaga chiqarilganini anglatadi. "Kish" esa Kesh zarbxonasining arabcha yozilishidir. Shunday qilib, kontrmarkani "Keshda tasdiqlangan", "Keshda qonuniy deb e'tirof etilgan" yoki "Keshning tasdiqlangan tangasi" deb talqin qilish mumkin.

Muallifning kuzatishicha, kontrmarkaning asosiy bitikka nisbatan joylashuvi ham ma'lum ma'noda ahamiyatlidir: u markaziy maydonning bo'sh yoki kamroq band qismiga bosilgan bo'lib, bu holat kontrmarkalash jarayonining o'ylab, ehtiyotkorlik bilan — asosiy yozuvni butunlay yo'q qilmasdan — amalga oshirilganini ko'rsatadi. Bu, o'z navbatida, kontrmarkalashning tasodifiy emas, balki davlat tomonidan tartibga solingan rasmiy protsedura bo'lganligidan dalolat beradi.

906 hijriy yil Movarounnahr tarixida alohida o'rin tutadi. Aynan shu davrda Temuriy hukmdorlar o'zaro ichki kurashlar bilan zaiflashgan bo'lib, Dashti Qipchoqdan kelgan Muhammad Shayboniyxon qisqa vaqt ichida Samarqand, Buxoro va boshqa yirik shaharlarni egallay boshlagan¹⁸. Bu — nafaqat sulolaviy, balki chuqur tizimli almashinuv edi: yangi

¹⁷Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. Ўрта Осиё санъати тарихидан очерklar: хаттотлик ва безак аъъаналари. — Тошкент: Санъат, 1965.

¹⁸McChesney R.D. Central Asia: Foundations of Change. — Princeton: Darwin Press, 1996.

hokimiyat o'zining maqbulligini, jumladan, pul muomalasi orqali ham mustahkamlashga intilgan.

Natijada pul muomalasida ham sezilarli o'zgarishlar yuz bergan. Eski Temuriy tangalar ma'lum vaqt davomida muomalada qolgan va ayrimlari maxsus kontrmarkalar yordamida qayta tasdiqlangan¹⁹. Muallifning fikricha, bu amaliyot ikki xil ehtiyojni birlashtirgan: bir tomondan, yangi hokimiyat o'z nazoratini pul tizimi ustida ko'rsatishga, ikkinchi tomondan, mahalliy iqtisodiyotni beqarorlashtirmaslik uchun mavjud pul massasini saqlab qolishga intilgan. Shu ma'noda "adl Kish" kontrmarkasi nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy-mafkuraviy funktsiyani ham bajargan — u yangi hokimiyatning "adolatli" ekanligini, ya'ni fuqarolarning mavjud pul mablag'larini tan olishini ramziy tarzda e'lon qilgan.

Temuriylardan Shayboniylarga o'tish davriga oid numizmatik materiallarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, "adl" so'zini o'z ichiga olgan kontrmarkalar yagona hodisa emas — o'xshash mazmundagi tasdiqlovchi tamg'alar Movarounnahrning boshqa yirik zarbxonalari — xususan, Samarqand va Buxoro — tangalarida ham qayd etilgan²⁰. Bu holat shuni ko'rsatadiki, kontrmarkalash XV asr oxiri – XVI asr boshlarida mahalliy, tasodifiy amaliyot emas, balki Movarounnahr miqyosida qo'llanilgan, ma'lum darajada markazlashtirilgan yoki hech bo'lmaganda hududlararo tarzda uyg'unlashtirilgan monetar strategiya bo'lgan.

Shu bilan birga, har bir zarbxonaning kontrmarkasi o'ziga xos matnga (zarbxona nomi bilan birga) ega bo'lganligi — masalan, "adl Kish" o'rniga boshqa shaharlarda "adl Samarqand" yoki shunga o'xshash formula qo'llanilishi mumkinligi — markaziy hokimiyat qat'iy yagona namunani majburlamagan, balki har bir mahalliy zarbxona o'ziga tegishli kontrmarka matnini mustaqil tarzda shakllantirgan, degan xulosaga olib keladi. Muallifning nazarida, bu — Temuriylar davlatining so'nggi bosqichida markaziy hokimiyat institutlarining zaiflashib, mahalliy boshqaruv birliklarining nisbiy mustaqillik darajasi oshib borganligining yana bir dalilidir.

Xattotlik uslubi nuqtai nazaridan ham qiziqarli parallellikni kuzatish mumkin: markaziy bitikda qo'llanilgan nasx-suls uyg'unligi Hirot va Samarqand kotibxona maktablarida shakllangan Temuriy kalligrafik an'analarga mos keladi²¹. Bu, bizningcha, Kesh zarbxonasi ustalarining poytaxt kotibxona standartlaridan xabardor bo'lganligini, ya'ni mahalliy zarbxona ham umum-Temuriy madaniy-texnik makonning ajralmas qismi bo'lganligini ko'rsatadi.

Yuqorida keltirilgan faktik ma'lumotlar asosida muallif quyidagi ilmiy farazlarni ilgari suradi. Birinchidan, Kesh zarbxonasining hijriy 906-yilda ham faoliyat yuritganligi va uning

¹⁹ Давидович Е.А. Денежная реформа Абдулла-хана II и её предшественники // Материалы по истории таджиков и узбеков Средней Азии. — Сталинабад, 1954.

tangalari maxsus kontrmarka bilan qayta tasdiqlanganligi shuni ko'rsatadiki, bu shahar Temuriylar davlatining so'nggi yillarida nafaqat ma'muriy, balki moliyaviy jihatdan ham nisbatan mustaqil markaz maqomini saqlab qolgan. Bu farazni to'liq tasdiqlash uchun, albatta, Kesh zarbxonasiga oid boshqa yillarga tegishli tangalarning qiyosiy statistikasi zarur bo'ladi, biroq mavjud dalil — yirik modulli, og'ir mis fals va uning ustiga qo'yilgan rasmiy kontrmarka — bu farazni bilvosita qo'llab-quvvatlaydi.

Ikkinchidan, muallifning fikricha, kontrmarkalash amaliyotini faqat "iqtisod tejamkorligi" nuqtai nazaridan izohlash yetarli emas. Agar maqsad faqat xarajatlarni kamaytirish bo'lganida, kontrmarka istalgan tasodifiy joyga, istalgan shaklda bosilishi mumkin edi. Biroq "adl" so'zining maxsus tanlanishi — bu so'z shariat va davlat boshqaruvida "adolatli hukm", "qonuniylik" tushunchalari bilan chambarchas bog'liq — kontrmarkalashning ongli ravishda mafkuraviy-huquqiy vosita sifatida ham loyihalashtirilganligini ko'rsatadi. Boshqacha aytganda, har bir kontrmarkalangan tanga fuqarolarga "yangi hokimiyat sizning mulkingizni, jumladan pulingizni ham, tan oladi va himoya qiladi" degan yashirin xabarni yetkazgan.

Uchinchidan, ushbu tanga misolida yaqqol ko'rinadigan yirik o'lcham va nisbatan katta vazn (27–28 mm, 11,63 g) muallifga shuni taxmin qilish imkonini beradiki, XV asr oxiridagi Movarounnahr mis pul tizimida yengil, kichik nominal tangalardan farqli o'laroq, yiriroq "nazorat qilinadigan" fals turi ham mavjud bo'lgan bo'lishi mumkin — bu, ehtimol, yiriroq chakana bitimlar yoki soliq yig'implarining bir qismi uchun mo'ljallangan maxsus nominal bo'lgan. Bu faraz qo'shimcha metrologik statistika bilan tekshirilishi lozim bo'lgan ochiq masala bo'lib qolmoqda.

Mazkur tanga Kesh zarbxonasining XV asr oxiri va XVI asr boshlaridagi faoliyatini tasdiqlovchi muhim numizmatik manbalardan biri hisoblanadi. Shahrisabz (Kesh) Temuriylar sulolasining siyosiy va madaniy markazlaridan biri, xususan Amir Temurning tug'ilgan shahri va uning dastlabki yirik qurilish loyihalari markazi bo'lganligi sababli, bu yerda zarb qilingan tangalar nafaqat mahalliy, balki butun Movarounnahr pul muomalasida muhim o'rin egallagan²². Ayniqsa, Temuriylardan Shayboniylarga o'tish davriga oid tangalar ikki sulola o'rtasidagi siyosiy almashinuvni yoritishda muhim dalil vazifasini bajaradi.

Numizmatik jihatdan ushbu tanga yirik diametri, og'irligi, xattotlik uslubi hamda kontrmarkasi bilan ajralib turadi. Arab yozuvi yuqori darajada stilizatsiya qilingan bo'lib, matnning estetik bezatilishi Temuriy davr tangalariga xos xususiyatlarni namoyon etadi. Tangadagi bezak elementlari, markaziy kompozitsiya va kontrmarkaning joylashuvi zarbxona ustalarining yuqori badiiy mahoratini ko'rsatadi²³.

²²Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. — Cambridge: Cambridge University Press, 1989. — P. 15–40 (Мовароуннахрда сиёсий-маъмурий тизим).

²³Fedorov M. Coinage of Transoxiana under the last Timurids and the early Shaybanids // Studies in Central Asian numismatics (турли нашрлар).

Yakuniy mulohaza sifatida shuni ta'kidlash lozimki, kichik hajmdagi mis fals — o'z tabiatiga ko'ra eng "oddiy" va eng ko'p tarqalgan pul birligi — aslida davlat boshqaruvining eng nozik jarayonlarini o'zida mujassam etadi. Yirik siyosiy voqealar — sulola almashinuvi, hokimiyat inqirozi, mintaqaviy avtonomiya — odatda yilnomalar va rasmiy hujjatlarda umumlashtirilgan tarzda qayd etiladi, biroq ular oddiy fuqarolarning kundalik hayotiga qanday ta'sir ko'rsatganini aynan mis pul muomalasidagi o'zgarishlar — kontrmarkalash, tanga vazni va o'lchamidagi tebranishlar, zarbxonalar faoliyatidagi uzilishlar — orqali kuzatish mumkin. Shu ma'noda, mazkur tadqiqot nafaqat bitta tanganing tavsifi, balki numizmatik manbalarning ijtimoiy tarixni o'rganishdagi salohiyatini namoyish etuvchi kichik bir tajriba sifatida ham qaralishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, hijriy 906-yilda Kesh zarbxonasida zarb qilingan mazkur mis fals Temuriylar davlatining so'nggi bosqichi pul tizimini o'rganishda alohida ilmiy ahamiyatga ega. Undagi "adl Kish" kontrmarkasi eski tangalarning qayta tasdiqlanishi va muomalaga kiritilishi amaliyotini aks ettirib, o'sha davr iqtisodiy siyosati va pul muomalasi tizimini yorituvchi muhim numizmatik dalil sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida taklif etilgan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, kontrmarkalash amaliyoti Kesh zarbxonasiga xos yakka hodisa emas, balki Movarounnahr miqyosidagi kengroq monetar strategiyaning bir qismi bo'lgan. Muallif tomonidan ilgari surilgan farazlar — Keshning nisbiy moliyaviy mustaqilligi, kontrmarkaning mafkuraviy-huquqiy vazifasi va yiroq nominal mis fals mavjudligi haqidagi taxmin — keyingi tadqiqotlar uchun ochiq ilmiy muammolar sifatida qoladi. Shuningdek, ushbu tanga Shahrisabz zarbxonasining faoliyati, Temuriylar davridagi pul zarbi texnologiyasi hamda XVI asr boshlaridagi siyosiy jarayonlarni o'rganishda asosiy manbalardan biri sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Давидович Е.А. История денежного обращения средневековой Средней Азии. — М.: Наука, 1983.
2. Давидович Е.А. Денежная реформа Абдулла-хана II и её предшественники // Материалы по истории таджиков и узбеков Средней Азии. — Сталинабад, 1954.
3. Давидович Е.А. Клады древних и средневековых монет Таджикистана. — М.: Наука, 1979.
4. Массон М.Е. Клады монет Средней Азии // Труды Среднеазиатского государственного университета. — Ташкент, 1955.
5. Бартольд В.В. Улуфбек ва унинг замони // Танланган асарлар. Т. II, қ. 2. — Тошкент, 1997.
6. Album S. A Checklist of Islamic Coins. 3rd ed. — Santa Rosa: Stephen Album Rare Coins, 2011.

7. McChesney R.D. Central Asia: Foundations of Change. — Princeton: Darwin Press, 1996.
8. Davidovich E.A., Dani A.H. Coinage and the Monetary System // History of Civilizations of Central Asia. Vol. IV, Part 2. — Paris: UNESCO, 2000.
9. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. — Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
10. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. Ўрта Осиё санъати тарихидан очерклар. — Тошкент: Санъат, 1965.
11. Ртвеладзе Э.В. Древние монеты Средней Азии. — Тошкент: Фан, 1987.
12. Кочнев Б.Д. Нумизматическая история Караханидского каганата. — М.: Софт Издат, 2006.
13. Fedorov M. Coinage of Transoxiana under the last Timurids and the early Shaybanids // Studies in Central Asian numismatics (турли нашрлар).
14. Zeno.ru — Oriental Coins Database, elektron nashr / online numismatic catalogue.
15. Литвинский Б.А. (тахр.) Ўрта Осиё археология ва тарихи бўйича очерклар. — М.: Наука.
16. Ashrafi M.M. History of Shahrisabz (Kesh) as a political and cultural centre of the Timurid state // Central Asian historical studies (турли нашрлар).